

PREKMURJE KOT NERAZVITO OBMEJNO OBMOČJE V SLOVENIJI

Vladimir Klemenčič *

IZVLEČEK

UDK 911.3(497.12-18-04)

V razpravi so obravnavani procesi razkroja statične agrarne in oblikovanje prostorske strukture urbane družbe ter diferenciacija na periferna in centralna območja na primeru Prekmurja, z učinki zaprte slovensko-madžarske in odprte slovensko-avstrijske meje.

ABSTRACT

UDC 911.3(497.12-18-04)

THE PREKMURJE - AN UNDERDEVELOPED FRONTIER AREA OF SLOVENIA

The paper deals with the following processes: disintegration of spatial structure of agrarian society and formation of spatial structure of urban society; spatial differentiation into peripheral and central areas; and the impacts of the unopenness of the Slovenian-Hungarian border, as well as the openness of the Slovenian-Austrian border.

1. UVOD

Prekmurje predstavlja tipičen primer obmejne regije, kamor so šele v zadnjih treh desetletjih segle intenzivnejše oblike industrializacije in s tem v zvezi so se oblikovali močnejši centri neagrarne zaposlitve. Zato tudi urbanizacija ni zajela širšega podeželja. Zaradi obmejne lege in s tem povezanimi problemi, ob državnih mejah z Avstrijo in Madžarsko, se je Prekmurje po tendencah socialne in gospodarske preobrazbe prostorsko zdiferenciralo na tri območja:

- območje praznenja prebivalstva z razkrojem kulturne pokrajine,
- območje koncentracije prebivalstva s procesi preobrazbe iz agrarnega v neagrarni tip podeželja in
- prehodna območja (Klemenčič, 1971).

Območje praznenja prebivalstva se še nadalje deli: na najintenzivnejša območja praznenja ob madžarski meji in na relativno manj izrazita območja praznenja, ki so se zaradi štiridesetletne različne stopnje odprtosti avstrijske meje izoblikovala v glavnem v zahodnem delu Prekmurja.

Območja koncentracije se dalje delijo na tista območja starejše urbanizacije, katere zametki segajo v petdeseta leta in na območja mlažje urbanizacije iz sedemdesetih let.

Ta notranja členitev, ki jo je mogoče utemeljevati z mikrogeografskimi analizami pa je na eni strani pogojena s historičnim družbeno-geografskim razvojem in na drugi strani s fizično-geografskimi danostmi Prekmurja, ki se deli na ravninski svet na levi strani Mure in na gričevnato

* Dr., red. univ. prof., Oddelek za geografijo, Filozofska fakulteta, Aškerčeva 12, 61000 Ljubljana, Slovenija

Goričko, katerega velik del je po prvi svetovni vojni postal ožje obmejno območje. Sedanji razvoj pa je tudi posledica obrobne politično-geografskega položaja med jugoslovansko-avstrijsko in jugoslovansko-madžarsko državno mejo. Prav ta obrotnost, ki jo še posebej poudarja relativna zaostalost obmejnih območij na avstrijski in madžarski strani, pa je eden od glavnih vzrokov zaostajanja Prekmurja za ostalimi območji Republike Slovenije.

2. GEOGRAFSKE DANOSTI PREKMURJA IN NJIHOVA IZKORIŠČENOST

V fizično-geografskem pogledu predstavlja Prekmurje prehodno območje med alpskim in panonskim svetom. Ta prehodnost je utemeljena tudi z oblikovanjem političnih meja, kar je bilo v različnih zgodovinskih obdobjih izraženo tudi v kulturno-geografskem razvoju podobe in funkcije pokrajine. Politične meje so se na tem ozemlju oblikovale že od XII. stoletja dalje. Tako je bila današnja politična meja med Prekmurjem v Sloveniji in južnim Gradiščanskim ter Štajersko v Avstriji začrtana že v XII. stoletju, ko je še ločevala avstrijski in ogrski del Avstro-Ogrske. Nespremenjena je ostala do konca prve svetovne vojne. Spremenila se niti po prvi svetovni vojni, ko je med obema vojnoma ločevala tedanjo Avstrijo in Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev, niti po drugi svetovni vojni. Medtem, ko je meja z Avstrijo nespremenjena že več stoletij, pa se je današnja jugoslovansko-madžarska meja izoblikovala šele po letu 1924. Najprej je ločevala Madžarsko od Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev, po drugi svetovni vojni pa ločuje Prekmurje od županij Vas in Zala na Madžarskem.

Naravni značaj Prekmurja, med panonskim in alpskim svetom ter spreminjanje meja, ki so vključevale Prekmurje v različne državne tvorbe s specifičnimi družbeno-gospodarskimi in političnimi sistemi, je kljub podobnim geografskim danostim, zlasti za kmetijstvo, prispeval k drugačnemu razvoju kulturne pokrajine in funkcije Prekmurja, kot ga sledimo v sosednjih, podobnih območjih na Madžarskem ter na južnem Gradiščanskem in Štajerskem v Avstriji.

Prehodnost tega subpanonskega ozemlja je prišla močno do izraza v času najglobljega vdora Turkov v Srednjo Evropo (XVI/XVII. stol.), ko je Prekmurje predstavljalo mejni pas med Turčijo in tedanjo Avstrijo. Ker ni bilo varovano z Vojno krajino, kot ostala mejna območja med Turčijo in Avstrijo, je doživelo številne turške vpade. Zato se je prebivalstvo selilo v gričevnat, za kmetijstvo sicer manj primeren gorički svet. To je povzročilo visoko agrarno prenaseljenost Goričkega, katere zlasti na najbolj obrobni obmejni območjih ni bilo mogoče premagati vse do danes.

Pri posebnostih razvoja Prekmurja, ki je bilo že v Avstro-Ogrski Monarhiji obmejno območje Ogrske, moramo še posebej poudariti dedno pravo. To je, za razliko od avstrijskega dela Monarhije, pogojevalo delitev kmetij med dediče, kar je že po prvi svetovni vojni pripeljalo do tako razdrobljene zemljiško posestne sestave, da se velika večina družin ni mogla preživljati. Ta posestna razdrobljenost je vse do novejšega razdobja silila prekmursko prebivalstvo k iskanju svoje eksistence z različnimi oblikami selitev (Olas, 1990). Do prve svetovne vojne se

je prebivalstvo selilo le na sezonska kmečka dela znotraj Ogrske, v obdobju med obema vojnama pa se pojavijo tudi selitve na sezonska nekmečka dela. Šele po drugi svetovni vojni selitve na sezonska nekmečka dela dokončno prevladajo in prebivalstvo se začne seliti predvsem v Zahodno Evropo. Medtem, ko se je do konca prve svetovne vojne odseljena delovna sila vračala po nekajmesečni sezonski zaposlitvi nazaj v Prekmurje k svojim družinam, pa velik del odseljenih po drugi svetovni vojni v Zahodno Evropo, ostaja tam vsaj nekaj let in se šele nato vrne za stalno domov, veliko pa se jih kot izseljenci za stalno naseli v Zahodni Evropi (Olas, 1956). Prebivalstvo Prekmurja se je od konca prejšnjega stoletja vključevalo tudi v selitve evropskega prebivalstva na druge kontinente, najprej v Združene države Amerike, med obema vojnama v Argentino, po drugi svetovni vojni pa v Kanado in Avstralijo (Olas, 1960).

Pred začetkom industrializacije je vse do šestdesetih let hodilo iz Prekmurja na razna sezonska dela med 12.000 in 14.000 ljudi, s pričetkom industrializacije in upadanjem naravne rasti prebivalstva v sedemdesetih letih pa naj bi bilo na sezonskem delu še okrog 4.000 ljudi. To so v tujini zaposleni prebivalci Prekmurja, ki imajo doma svojo družino ali pa vzdržujejo intenzivne stike s svojimi starši. Večja zaposlitvena jedra teh sezonskih delavcev najdemo na avstrijskem Štajerskem ter v južni Nemčiji, zlasti v okolici Ingolstadta (Olas, 1978).

Zelo pomembna v kulturno-geografskem razvoju Prekmurja od konca prejšnjega stoletja je bila razmejitev med Prekmurjem in Štajersko ter južnim Gradiščanskim v Avstriji. Industrializacija Štajerske je vse do druge svetovne vojne povzročala izseljevanje malih kmetov s svojimi družinami v gospodarsko razvijajoče se predele Štajerske in ostale Avstrije. Kmetije, ki so jih ti odseljenci prodajali predvsem na Apaški ravnini, Murskem polju ter na območju Radgone, pa so z denarjem, zasluženim v izseljeništvu (Amerika) kupovali Prekmurci (Olas, 1963). Razlike v gospodarskem razvoju obmejnih območij v Prekmurju in na Štajerskem ter na južnem Gradiščanskem v Avstriji so se po drugi svetovni vojni še povečale. Zaradi izseljevanja avstrijskega prebivalstva iz obmejnih območij vzhodne Štajerske in južnega Gradiščanskega v notranjost Avstrije, je tukaj v primerjavi z ostalo Avstrijo prišlo do relativnega gospodarskega zaostajanja in do pomanjkanja delovne sile v kmetijstvu. Kerr tega ni nadomestila modernizacija tehnologije v kmetijstvu, je sem prihajala delovna sila iz Prekmurja kar traja deloma še danes. To je v veliki meri omililo gospodarsko in socialno stisko obmejnega prebivalstva v Prekmurju, ki mu je razdrobljena posest do tedaj bila edini vir dohodka. Povprečna velikost kmetij je bila okrog 4 hektarjev, okrog 20 ali manj arov nekaj kilometrov oddaljenih in razmetanih parcel po vsem vaškem zemljišču. Te majhne kmetije so lahko imele tudi po 15 in več takih parcel (Olas, 1972).

Že ta prednost, ki so imeli prebivalci Prekmurja ob avstrijski meji pred prebivalci, ki so živeli ob zaprti madžarski meji, je postala nova pozitivna inovacija družbeno-ekonomske preobrazbe obmejnih območij. K oblikovanju obmejnega območja, ki je pod vplivom odprte avstrijske meje kazalo relativno izboljšanje socialnega položaja prebivalstva v Prekmurju, je prispevalo tudi večanje števila mejnih prehodov in tehnično opremljanje le-teh. Tako je do leta 1990 bilo

na 28 kilometrih slovensko-avstrijske meje v Prekmurju 8 mejnih prehodov, od katerih sta dva mednarodnega pomena. Tudi število potnikov, ki prečka mejo na tem območju se iz leta v leto povečuje. Tako se je število potnikov povečalo iz 1,2 milijona leta 1981 na 1,6 milijona leta 1988. Mednarodna mejna prehoda v Gederovcih in Kuzmi pa nista pomembna le za prehajanje prebivalstva obmejnih območij iz ene strani meje na drugo stran, temveč vse bolj pridobivata tudi funkcijo mednarodne tranzitne poti delavcev, ki so na začasnem delu v Zahodni Evropi, predvsem v Južni Nemčiji in Avstriji. Njuna prometno tranzitna vloga je še posebej poudarjena ob koncu tedna ter v času letnih in zimskih dopustov, to je v obdobju turističnih selitvenih tokov med Evropo ter Jugoslavijo, Grčijo in Turčijo.

Povezovanje prebivalstva ožjega obmejnega pasu s krajšimi sezonskimi deli na Štajerskem in južnem Gradiščanskem ali pa v obliki dnevnega potovanja na delo preko meje ter migracijski tokovi delavcev ob koncu tedna, sezonsko ali preko celega leta, je v veliki meri prispevalo k večji poselitveni stabilnosti prebivalstva ob avstrijski meji, kakor pa lahko to sledimo ob zaprti madžarski meji, kjer je velik del obmejnega območja postal izrazito depopulacijsko in poselitveno labilno območje.

Pri oblikovanju mejne črte med Madžarsko in Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev leta 1924 so bile pretrgane vse železniške in cestne povezave med Monoštom in Mursko Soboto ter Lendavo in Lentjem. Del kmetijskih zemljišč vasi, ki so pripadla Jugoslaviji je ostal na obmejnih območjih sosednje Madžarske, obratno pa so deli zemljišč, ki so pripadli madžarskim vasetem ostali na jugoslovanski strani (Sožitje..., 1987). Pri oblikovanju meje tudi niso bile upoštevane meje šolskih okolišev in fara, pa tudi del gravitacijskega zaledja centralnega kraja Lendave je ostal na Madžarskem. Medtem, ko so mejni prehodi na madžarsko-jugoslovanski meji do leta 1948 še povezovali skoraj vse obmejne kraje, pa je prišlo po tem letu do skoraj povsem hermetične zaprtosti meje. Skromnejše oblike osebnega in blagovnega mednarodnega prometa se začnejo znova pojavljati šele v šestdesetih letih, nekaj intenzivnejše pa šele v osemdesetih letih, pa še to le na dveh mejnih prehodih (Hodoš, Dolga vas).

Medtem, ko vse do sedemdesetih let o prekomejnem povezovanju obmejnih območij z obeh strani madžarske meje skoraj ne moremo govoriti in ko skromen prekomejni promet poteka preko madžarske meje, ki meri v Prekmurju 88 kilometrov le preko dveh mejnih prehodov (Dolga vas, Hodoš), so kraji Prekmurja ob avstrijski meji intenzivno povezani z obmejnimi kraji onstran meje v Avstriji že od leta 1960 dalje. Takrat sta namreč Avstrija in Jugoslavija podpisali najprej dogovor o možnosti izkoriščanja dvolastniške zemlje kmetov iz Prekmurja ter kmetov iz Štajerske in južnega Gradiščanskega (Olas, 1976; Karta 1), nekaj pozneje pa so podpisali tudi dogovor o maloobmejnem prometu, kar predvsem v novejšem razdobju predstavlja pomembno osnovo za regionalno povezovanje prebivalstva z obeh strani meje. Z ukinitvijo viz za prestopanje meje pa sta postali na podlagi obojestranskih prehodov preko meje v zvezi z vsakodnevnimi nakupi in s turističnimi obiski zdraviliških krajev Prekmurja ter skupaj z zaposlovanjem prekmurskega prebivalstva v Avstriji obmejni območji z obeh strani

Tabela 1
Število potnikov in blaga (v tonah) na jugoslovansko-avstrijski in jugoslovansko-madžarski meji leta 1981 in 1988

	dolž. meje v km	štev. mej. preh.	leto 1981		leto 1988	
			štev. potnikov	blago v t	štev. potnikov	blago v t
jug.avstr. meja	27,6	8	1.179.175	300	1.601.837	12.509
jug.-madž. meja	88,0	2	528.216	6343	534.724	18.207
S k u p a j	115,6	10	1.707.381	6643	2.136.561	30.716

slovensko-avstrijske meje gospodarsko bolj ali manj soodvisni in med seboj povezani, tako, da sta se v novejšem času preoblikovali v pravo obmejno regijo.

Na drugi strani pa so obmejni kraji ob jugoslovansko-madžarski meji še naprej povezani z obmejnimi kraji sosednje Madžarske le preko dveh mejnih prehodov. Tudi prehajanje dvo-lastnikov preko meje, ki je bilo pred drugo svetovno vojno še zelo živahno, je zaradi podružabljanja zemlje lastnikov iz Slovenije na madžarski strani povsem zamrlo. Vse to je v Prekmurju še bolj zmanjšalo velikost kmetij in še poslabšalo socialni položaj prebivalstva.

Po drugi svetovni vojni je Prekmurje vse do sedemdesetih let ostalo skoraj izven procesa industrializacije in urbanizacije tedaj še močno agrarno prenaseljenega podeželja, ki je takrat v večji ali manjši meri zajel že skoraj vsa območja Slovenije. Šele v zadnjih tridesetih letih je s policentričnim razvojem Slovenije, ki je slonel na osnovi Zakona o pospeševanju gospodarskega razvoja manj razvitih območij Slovenije iz leta 1971, postopna industrializacija zajela tudi Prekmurje. Tako so bila na podlagi tega zakona deležna gospodarskega pospeševanja vsa tista območja, kjer je bil narodni dohodek nižji kot 5.000 din na prebivalca in ki so imela leta 1971 več kot 40% kmečkega prebivalstva ter manj kot 20% aktivnega prebivalstva zaposlenega izven kmetijstva. Po tem Zakonu naj bi bilo hitrejšega gospodarskega razvoja deležno celotno Prekmurje, vendar pa so kljub temu ostala obsežna hribovska, še zlasti pa obmejna območja Goriškega še naprej nerazvita. Zato so ob koncu leta 1990 sprejeli še Zakon o spodbujanju razvoja demografsko ogroženih območij, ki se nanaša na vse tiste krajevne skupnosti, kjer rast prebivalstva leta 1981 ne presega 25% povprečne rasti prebivalstva v Republiki Slo-

veniji in ki imajo indeks staranja za najmanj 25 indeksnih točk manj ugoden, kakor znaša povprečje za Republiko Slovenijo. Po tem Zakonu, ki daje v razvoju prednost obmejnim in narodnostno mešanim območjem, pa je v spodbujanju razvoja vključen celoten hribovit svet Goričkega, saj se na večini teh območij kažejo tendence razkroja demografske strukture prebivalstva. Na osnovi Zakona iz leta 1971 lahko sledimo ob večanju števila in disperziji števila krajev z industrijo tudi hitri rasti števila prebivalstva, zaposlenega v sekundarnem sektorju in oblikovanju gravitacijskih zaledij dnevne migracije delovne sile.

Medtem, ko je bilo v Prekmurju pred sprejemom Zakona o gospodarskem pospeševanju nerazvitih območij le nekaj krajev z industrijo, ki so bili v glavnem le na ravninskem svetu, pa so do leta 1990 nastali kraji z industrijo na celotnem ozemlju Prekmurja. Na ožjem obmejnem območju so kraji z industrijo nastali le ob madžarski meji na območju Lendave, ki že dobiva značaj mlade industrijske regije, ob avstrijski meji pa razen nekaj manjših industrijskih obratov kraji niso dobili pomembnejše industrije (Karta 2). Novi industrijski kraji, ki so šele v zadnjih dveh desetletjih nastali izven ravnine v širših dolinah ob prometnih poteh Goričkega, so si izoblikovali svoja lokalna gravitacijska zaledja, ki so se povezala z območji dnevne migracije na ravnini. Območje dnevne migracije se je tako razširilo na celotno Prekmurje, vendar pa je na osrednjem Goričkem in na nekaterih obmejnih območjih razvito v tako skromni obliki, da ni moglo preprečiti depopulacije teh območij.

Novonastali industrijski obrati imajo večinoma podružnični značaj obratov iz Murske Sobotne, ali pa so njihovi matični obrati v oddaljenih krajih Slovenije. Razen obrata v Turnišču, ki se je razvil v pomembno izvozno podjetje športne obutve mednarodnega slovesa, pa zaposlujejo ostala podružnična podjetja skoraj izključno le nekvalificirano in polkvalificirano ter v glavnem le žensko delovno silo z nizko izobrazbo, ki je v večini primerov le na ravni dokončane osnovne šole. Zaposlovanje slabo izobraženega in nizko kvalificiranega prebivalstva pa je tudi edini prispevek k zadržanju prebivalstva v tem prostoru in edini prispevek k izboljšanju prostorskih struktur omenjenih območij gričevnate goričke pokrajine. Zaradi konfiguracije reliefa in večinoma slabo razvitega lokalnega cestnega omrežja pa ostajajo izven vpliva novejših industrializacij posameznih industrijskih krajev obsežna, zlasti obmejna območja. (Olas, 1990).

Prekmurje je v zadnjih tridesetih letih v procesu industrializacije doživljalo na eni strani proces razkroja agrarne strukture prebivalstva, katero na drugi strani v različni intenzivnosti nadomešča struktura prebivalstva urbane družbe. To se najbolj izrazito kaže v mehničnem gibanju prebivalstva in staranju le-tega ter v preoblikovanju strukture čistih kmečkih gospodinjstev s kmečkim gospodarstvom v strukturo polkmečkih in nekmečkih gospodinjstev s kmečkim gospodarstvom. Značilnost prehoda Prekmurja iz agrarne v neagrarno družbo je, da je velik del gospodinjstev izven Murske Sobotne in Lendave še vedno povezanih s kmetijsko obdelavo zemlje, deloma tako, da ostaja eden od zakoncev doma na kmetiji, eden pa je zaposlen v ostalih panogah gospodarskih dejavnosti. K temu tipu gospodinjstev spadajo tudi tista, kjer je starejša generacija (stara nad 50 let) zaposlena na kmetiji, mlada generacija pa izven kmetijstva (Olas, 1982).

Na ravninskem območju med Cankovo, Mursko Soboto, Beltinci in Lendavo, kjer sta se industrializacija in urbanizacija podeželja pričeli že kmalu po drugi svetovni vojni, pa je vse več takih kmečkih gospodinjstev s kmečkim gospodarstvom, kjer so vsi odrasli zaposleni izven kmetijstva, delo na zemlji pa jim služi le kot dodatni vir dohodka.

Na perifernih in večinoma obmejnih območjih pa, razen na območju Cankove, Kuzme in Lendave, vse bolj prevladujejo taka gospodinjstva s kmečkim gospodarstvom, kjer se vsi člani gospodinjstva ukvarjajo s kmetijstvom.

Delež kmečkega prebivalstva je v razdobju med leti 1961 in 1981 v močnem nazadovanju, saj se je iz dveh tretjin zmanjšal na dobre tri desetine, vendar tudi to nazadovanje ni povsod enako. V tem procesu zmanjševanja deleža kmečkega prebivalstva pa obmejna območja zaostajajo, saj imajo še vedno okrog 40% kmečkega prebivalstva, vendar je to močno ostarelo in izumira, neagrarno prebivalstvo pa ga nadomešča le v zelo skromni obliki (Diagram 2). Povsem drugačno sliko pa imamo v ravninskem svetu, kjer imamo po kmečkih gospodinjstvih ob ostarelem kmečkem prebivalstvu tudi mlado, nekmečko prebivalstvo, ki se je šele v zadnjih treh desetletjih zaposlilo izven kmetijstva, večinoma na slabo plačanih delovnih mestih v industriji, katero terja v glavnem nekvalificirano ali pa polkvalificirano delovno silo (Diagram 1). Ker izumiranje kmečkega prebivalstva ne dohiteva rasti aktivnega prebivalstva, zaposlenega v neagrarnih dejavnostih, sledimo v vseh območjih Prekmurja padanju deleža aktivnega prebivalstva in v zvezi s tem tudi hitremu upadanju deleža prebivalstva zaposlenega v primarnem sektorju gospodarskih dejavnosti, ki je iz treh četrtin upadel na slabo polovico. Vzporedno s tem pa močno narašča delež zaposlenih v sekundarnem sektorju, ki je iz slabe desetine leta 1961 narasel na tri desetine leta 1981. Z modernizacijo uprave ter razvojem zdravstva in šolstva, se je povečal tudi delež aktivno zaposlenih v terciarnem in kvartarnem sektorju gospodarskih in negospodarskih dejavnosti in sicer iz 12% leta 1961 na 21% leta 1981. Tudi v obmejnih območjih, ki kažejo sicer negativne znake demografskega razvoja, lahko sledimo podobnim, vendar znatno počasnejšim tendencam pri upadanju števila in deleža aktivnega prebivalstva in premikom prebivalstva zaposlenega v primarnem sektorju v sekundarni, terciarni in kvartarni sektor (Klemenčič, 1971).

Ker so bili po drugi svetovni vojni vloženi veliki naporji v modernizacijo šolstva, kar se kaže v oblikovanju takozvanih "centralnih" osnovnih šol in v ukinitvi enorazrednih in dvorazrednih osnovnih šol, se je v celotnem Prekmurju med leti 1961 in 1981 zmanjšal tudi delež starejših od 15 let, ki nimajo nobene šolske izobrazbe ali pa le nedokončano osnovno šolo iz dobre polovice na slabo petino. Istočasno se je za 15% povečal delež prebivalcev z dokončano osnovno šolo, za 10% delež prebivalcev z dokončano poklicno šolo, za 6% delež prebivalcev s končano srednjo šolo ter za 2,5% delež prebivalcev z dokončano višjo ali visoko šolo.

3. NOTRANJA DIFERENCIACIJA PREKMURJA PO NEKATERIH ELEMENTIH PROSTORSKIH STRUKTUR

Razvoj celotnega Prekmurja, še posebej pa vpliv industrializacije in z njo v zvezi razvoj uslužnostnih dejavnosti (šolstvo, zdravstvo, prometna in telekomunikacijska infrastruktura) so prekmursko podeželje, ki je bilo po drugi svetovni vojni še enakomerno razvito, v zadnjih tridesetih letih močno zdiferencirali. Gospodarske in negospodarske dejavnosti nudijo v Prekmurju človeku zelo različne možnosti za bivanje, oskrbo, izobraževanje in izkoriščanje prostega časa. Te različne možnosti za življenje in delo prebivalstva se posledično kažejo v gibanju števila prebivalstva, v gibanju števila gospodinjestev in števila stanovanj, odnosno hiš, v zadnjih treh desetletjih pa tudi v uveljavljanju urbanizacije podeželja. Na celotnem teritoriju Prekmurja je število prebivalcev zaradi deagrarizacije, ki je povezana z odmiranjem kmečkega prebivalstva in zaradi selitvenih tokov, ki so v prvih desetletjih po drugi svetovni vojni povezani predvsem z izseljevanjem, naraščalo počasneje kot v ostalih regijah Republike Slovenije. V zadnjih treh desetletjih prihaja v Prekmurju tudi do diferenciranosti na območja doseljevanja z naraščanjem števila prebivalstva in na območja odseljevanja z upadanjem števila prebivalstva. Na območjih koncentracije ali doselitve prebivalstva, se število prebivalstva večja na osnovi doseljevanja in naravne rasti, na območjih odseljevanja pa se število prebivalstva zmanjšuje na račun odmiranja ostarelega kmečkega prebivalstva, ki ga prirodna rast nekmečkega prebivalstva ne more več nadomeščati.

Prekmursko podeželje je močno zdiferencirano tudi glede na rast gospodinjestev, saj so tudi tu zelo izrazite meje med področji koncentracije in področji praznjenja. Kot posledica ustvarjanja novih delovnih mest narašča število gospodinjestev na območjih koncentracije in nazaduje na območjih praznjenja. Različna intenzivnost učinkov industrializacije in urbanizacije pa se s številom stanovanj oziroma hiš kaže tudi v zunanji podobi pokrajine.

Tendence demografskega razvoja, ki so izražene z gibanjem števila prebivalstva, tendence gospodarskega razvoja, ki so izražene z gibanjem števila gospodinjestev in spremembe v zunanji podobi pokrajine, ki so izražene s spremembami števila stanovanj, nam kažejo na tendence regionalne preobrazbe Prekmurja, obenem pa nam omogočajo mikro- in makrogeografsko regionalizacijo Prekmurja na:

- območja različne stopnje urbaniziranosti, v kolikor so tendence rasti pozitivne pri vseh treh zgoraj navedenih elementih in

- območja deagrarizacije, v kolikor so pri vseh treh elementih prisotne negativne tendence.

Različna rast ali upad teh elementov pa kaže na določeno prehodnost stopnje regionalne preobrazbe posameznih območij Prekmurja.

Območja z naraščanjem števila prebivalstva, gospodinjestev in števila stanovanj se še naprej diferencirajo na dve območji in sicer na območje starejše industrializacije in urbanizacije, ki se v obliki posameznih otokov pojavljajo na območju Murske Sobotе, Beltincev in Lendave in

kjer vsi trije navedeni elementi naraščajo že od petdesetih let naprej, ko se je pričela industrializacija teh območij. Po letu 1970 so se z nastajanjem novih industrijskih krajev med Mursko Soboto in Ledavo ta območja razširila in se povezala v bolj ali manj sklenjeno urbanizirano območje na celotnem ravninskem svetu. Ta novejša urbanizacija je zajela tudi bližnja območja novih krajev z industrijo na gričevnatem svetu Goričkega. Medtem, ko so se starejša in novejša območja industrializacije in urbanizacije na ravnini sklenila v enotno območje, pa so območja novih industrijskih krajev na Goričkem ostala izolirana v obliki posameznih otokov sredi območij, kjer se javljajo tendence zmanjševanja števila prebivalstva, gospodinjestev in stanovanj. Tudi pri teh procesih lahko ločimo dva tipa območij. Tako imamo območja, kjer število prebivalcev, gospodinjestev ter stanovanj konstantno nazaduje v zadnjih treh desetletjih in območja, kjer v vseh treh desetletjih konstantno nazaduje le število prebivalstva, medtem, ko število gospodinjestev ali pa število stanovanj stagnira.

Med tipi območij, ki kažejo tendence k nazadovanju in tipi območij, ki kažejo tendence k rasti števila vseh treh elementov pa ločimo še prehodna območja, kjer se med posameznimi desetletji obdobja 1961-1981 uveljavljajo pri prebivalstvu tendence stagnacije, pri gospodinjestvih in stanovanjih pa enkrat tendence naraščanja, drugič pa tendence stagnacije ali upadanja (Karta 3). Razmerje med teritoriji območij praznenja in območij koncentracije se je v Prekmurju v zadnjih treh desetletjih močno izboljšalo v korist območij koncentracije, saj izkazuje pozitivno rast vseh treh elementov (števila prebivalstva, gospodinjestev in stanovanj) skoraj polovica celotnega Prekmurja, še pred letom 1971 pa je obsegal teritorij s takimi tendencami le slabo desetino vsega ozemlja, na njem pa je živelo nekaj več kot 24% vsega prebivalstva Prekmurja (Tabela 2).

Kljub vsem naporom, da bi kraje z industrijo razširili tudi na gričevnat svet Goričkega, pa ostaja v zadnjem desetletju še vedno več kot tri desetine poselitvenega prostora in 17% prebivalcev na območjih, kjer so prisotni vsi znaki depopulacije z opuščeni hišami oziroma stanovanji. Tudi kmetijska zemlja ostaja tod zaradi staranja kmečkega prebivalstva obdelana le še v neposredni okolici vasi (Tabela 3).

Prehodno območje, kjer se še niso uveljavile niti tendence koncentracije, niti tendence praznenja in je prebivalstvo že vključeno v dnevno migracijo pa obsega dobro petino ozemlja Prekmurja, poseljuje pa ga nekaj več kot 12% prekmurskega prebivalstva (Tabela 4).

Pri opredelitvi območij v kategorije praznenja in koncentracije prebivalstva se pa pokažejo velike razlike zaradi učinkov zaprtosti madžarske meje in odprte meje ob jugoslovansko-avstrijski meji. Ob madžarski meji sodi v območja praznenja s tendencami razkroja kulturne pokrajine kar dobra polovica vsega obmejnega ozemlja, na katerem živi skoraj slaba tretjina vsega obmejnega prebivalstva tega območja. Nasproti temu pa spada ob avstrijski meji v to kategorijo le dobrih 12% vsega obmejnega ozemlja, na katerem živi približno 9% obmejnega prebivalstva.

Tabela 2

Površine, število prebivalcev in gostota prebivalstva na območjih koncentracije prebivalstva.

	površina		preb.1987		preb./km ² 1987
	km ²	%	štev.	%	
območje ob jugosl.-avstrijski meji	34,50	50,9	3.276	56,7	95,0
območje ob jugosl.-madžarski meji	31,53	17,3	6.203	51,3	196,7
Obmejno območje-skupaj	66,03	26,4	9.479	53,0	143,6
Občina Murska Sobota	252,90	36,6	40.911	63,4	161,8
Občina Lendava	160,01	62,5	23.987	89,4	149,9
PREKMURJE-SKUPAJ	412,91	43,6	64.898	71,0	157,2

Tabela 3

Površine, število prebivalcev in gostota prebivalstva na območjih praznjenja in depopulacije.

	površina		preb.1987		preb./km ² 1987
	km ²	%	štev.	%	
območje ob jugosl.-avstrijski meji	8,66	12,7	531	9,2	61,3
območje ob jugosl.-madžarski meji	105,50	58,0	4386	36,3	41,6
Obmejno območje-skupaj	114,16	45,7	4917	27,5	43,1
Občina Murska Sobota	295,49	42,7	13316	20,6	45,1
Občina Lendava	45,81	17,9	2314	8,6	50,5
PREKMURJE-SKUPAJ	341,30	36,0	15630	17,1	45,8

Tabela 4

Površina, število prebivalcev in gostota prebivalstva na prehodnih območjih.

	površina		preb.1987		preb./km ² 1987
	km ²	%	štev.	%	
območje ob jugosl.- avstrijski meji	24,68	36,4	1983	34,2	80,3
območje ob jugosl.- madžarski meji	47,90	26,3	1496	9,9	31,2
Obmejno območje-skupaj	72,58	29,1	3479	19,5	47,9
Občina Murska Sobota	143,19	20,7	9577	14,8	66,9
Občina Lendava	50,34	19,7	1951	7,3	38,8
PREKMURJE-SKUPAJ	193,53	20,4	11528	12,6	59,6

Gostota prebivalstva po teh območjih je glede na nizko stopnjo gospodarske razvitosti sorazmerno visoka, še zlasti na območjih praznenja. Tako znaša gostota na območju starejše urbanizacije okrog 232 preb./km², na območju mlajše urbanizacije pa okrog 105 preb./km². Na območju praznenja, kjer je še zmeraj visok delež agrarnega prebivalstva pa znaša le-ta še zmeraj okrog 50 preb./km². Povprečna gostota prebivalstva je sorazmerno visoka tudi na območju obmejnih katastrskih občin. Ob avstrijski meji, kjer imajo prebivalci v zvezi z odprtostjo meje in zaposlovanjem preko meje ugodnejše pogoje za preživljanje, znaša gostota okrog 85 preb./km², ob bolj zaprti madžarski meji pa dosega približno 66 preb./km².

Periferna lega obmejnih območij, ki so oddaljena od večjih centrov izobraževanja še zelo izrazito kaže tudi v strukturi prebivalstva po šolski izobrazbi. V krajih obmejnih katastrskih občin se je z ukinitvijo osnovnih šol z enim ali nekaj razredi in z dnevnim prevozom otrok v "centralne" osnovne šole stanje izboljšalo tako, da je v generaciji stari do 50 let zelo malo ljudi, ki ne bi imelo vsaj osnovnošolske izobrazbe. Zaradi oddaljenosti obmejnih krajev od krajev z možnostjo srednješolskega izobraževanja in zaradi socialnih razmer pa ta območja znatno zaostajajo predvsem v tistih kategorijah prebivalstva, ki imajo dokončano poklicno, srednjo, višjo ali pa visoko šolo, saj je delež takih precej nižji kot v celotnem Prekmurju ali pa v ostali Sloveniji. Medtem, ko ima v Sloveniji po podatkih iz leta 1981 več kot osnovnošolsko izobrazbo dokončano 40,4% prebivalstva starejšega od 15 let, pa znaša ta delež za Prekmurje 26,4% za podeželje obmejnih območij pa samo 17,6%.

Negativne tendence socialnega in gospodarskega razvoja in odsotnost rasti mladih nekmečkih gospodinjev se kaže v celotnem Prekmurju tudi v tendencah staranja prebivalstva, saj je indeks staranja znašal leta 1961 le 33, leta 1981 pa že 84. To staranje prebivalstva je na obmejnih območjih za nekaj enot višje, saj se je stopnja staranja povečala ob avstrijski meji za 33 (iz 29 na 62), ob madžarski meji pa kar za 40 enot (iz 36 na 76).

4. ZAKLJUČEK

Prekmurje spada v območje nerazvitega, subpanonskega sveta, ki je predstavljalo periferno območje Ogrske že v obdobju do prve svetovne vojne in je kot tako ostalo tudi pozneje v Jugoslaviji in Sloveniji vse do današnjih dni. Ozemlje Prekmurja je bilo tako v preteklosti in je tudi še danes vstran od večjih centralnih krajev, ki so se ob koncu XIX. stoletja industrializirali in pridobili pomembne funkcije makroregionalnega pomena. Prekmurje je z zapiranjem političnih meja dobilo značaj periferne, gospodarsko nerazvitega območja še posebej po drugi svetovni vojni. To perifernost so v zadnjih tridesetih letih vsaj do neke mere zmanjšali odprta avstrijsko-slovenska meja in intenzivnejša industrializacija ter urbanizacija in v zvezi s tem hitro prestrukturiranje prostorskih struktur agrarne družbe v prostorske strukture industrijske družbe. Ta proces je močno zdiferenciral svet ombejnega goriškega hribovja od ravninskega sveta na levem bregu reke Mure. Na Goričkem pa se je podeželje še poglobljeno diferenciralo kot slabše razvito depopulacijsko območje z razkrajanjem intaktne demografske strukture agrarnega prebivalstva v strukturo prebivalstva v demografskem razkroju. Posledice teh procesov sta predvsem zaprta meja in prometna perifernost. Na obmejnih območjih hribovitega Goriškega pa ob madžarski meji ponekod že lahko sledimo kot posledico razkroja demografske strukture kot razkroju kulturne pokrajine.

Ob avstrijski meji je posledice obmejne lege omilila možnost prekomejnega zaposlovanja na Štajerskem in južnem Gradiščanskem v Avstriji.

Posledice vojne in poveljne premalo plansko socialno in prostorsko usmerjene industrializacije s hitrim prehodom tradicionalnega kmečkega prebivalstva v nekmečke poklice na ravnini ter razkroj demografske strukture na obsežnih območjih hribovitega Goriškega, so prizadeli tudi tradicionalno kulturo tega območja. Še pred drugo svetovno vojno je ob prevladujočem slovenskem prebivalstvu in madžarski manjšini ob madžarski meji živela še nemška manjšina v nekaterih krajih ob avstrijski meji ter židovsko prebivalstvo in Romi, pestra pa je bila tudi struktura prebivalstva po verski pripadnosti, ki se je delila na katoliško in protestantsko slovensko in katoliško in protestantsko madžarsko prebivalstvo. Ker ta pestra kultura ni bila upoštevana, je Prekmurje v veliki meri izgubilo svojo kulturno podobo. Iz obmejnih krajev ob avstrijski meji so bili Nemci nasilno preseljeni, Judje pa uničeni. Zaradi odseljevanja se je na hribovitem Goričkem močno zmanjšalo število slovenskega in madžarskega prebivalstva, s tem pa tudi pripadnikov protestantske vere.

Z uvajanjem koncepta policentričnega razvoja, s katerim naj bi zagotovili enakomernejši gospodarski razvoj vseh območij Slovenije in s tem tudi celotnega Prekmurja, je bil usmerjen le na ravninski svet Prekmurja. Hribovita območja Goriškega in še posebej obmejna območja, ki so pod močnim udarom depopulacije pa še naprej ogrožata razseljevanje prebivalstva in razpad kulturne pokrajine, zato je potrebno nujno uveljaviti novi načrt pospeševanja demografsko ogroženih območij Slovenije. Ta pa se bo lahko uveljavil le s popolnim odprtjem tako avstrijske, kakor tudi madžarske meje na območju Prekmurja in s skupno zasnovanim načrtom regionalnega in gospodarskega razvoja vseh treh obmejnih območij: Prekmurja v Sloveniji, Štajerske ter Gradišćanske v Avstriji in obmejnih delov županij Vas in Zala na Madžarskem. Tak načrt bo moral poleg pospešenega gospodarskega razvoja upoštevati tudi aspekte kulturnega razvoja z vidika skupnega obmejnega prostora.

LITERATURA IN VIRI

1. Olas, L., 1956: Razvoj in problemi sezonskega zaposlovanja prekmurskega prebivalstva, Geografski vestnik XXVII-XXVIII (1955/56), Ljubljana.
2. Olas, L., 1960: Trajne migracije iz Sebeborec (Prekmurje), Geografski vestnik XXXVI (1960), Ljubljana.
3. Olas, L., 1963: Migracije Prekmurcev v štajerski del Pomurja, Geografski vestnik XXXV (1963), Ljubljana (str.15-33).
4. Klemenčič, V.,1971: Prostorska diferenciacija Slovenije po selitveni mobilnosti prebivalstva. Geografski zbornik XII (1971), Ljubljana (str. 137-216).
5. Olas, L.,1972: Vpliv migracij na socialni in prostorski razvoj Prekmurja. Geografski simpozij o severovzhodni Sloveniji, Maribor 13.-15.oktobra 1972 (str. 52-63).
6. Olas, L., 1976: Dvolastništvo- dejavnik v razvoju Prekmurja kot obmejne regije. Geografski vestnik XLVIII (1976), Ljubljana (str. 151-155).
7. Olas, L. 1978: Nekateri populacijski problemi Prekmurja kot obmejne regije. II. slovensko-slovaški geografski simpozij, Maribor, 1978 (str. 163-169).
8. Olas,L., 1982: Neki socialnogeografski problemi mešovitih domačinstava u poljoprivredi Pomurja. Geographica Iugoslavica IV (1982), Ljubljana (str. 59-62).
9. Klemenčič, V., 1985: Položaj italijanske in madžarske narodnosti in narodnostno mešana območja v Slovenski Istri in Prekmurju v luči socialne geografije. Geographica Slovenica 16, Ljubljana (str. 7-15).
10. Madžari in Slovenci- sodelovanje in sožitje ob jugoslovansko-madžarski meji, Ljubljana, 1987 (614 strani).
11. Klemenčič, V., 1987: Državna meja na območju SR Slovenije in obmejna območja kot nov geografski fenomen. Revija za narodnostna vprašanja, Razprave in gradivo 20 (1987), Ljubljana (str. 57-81).

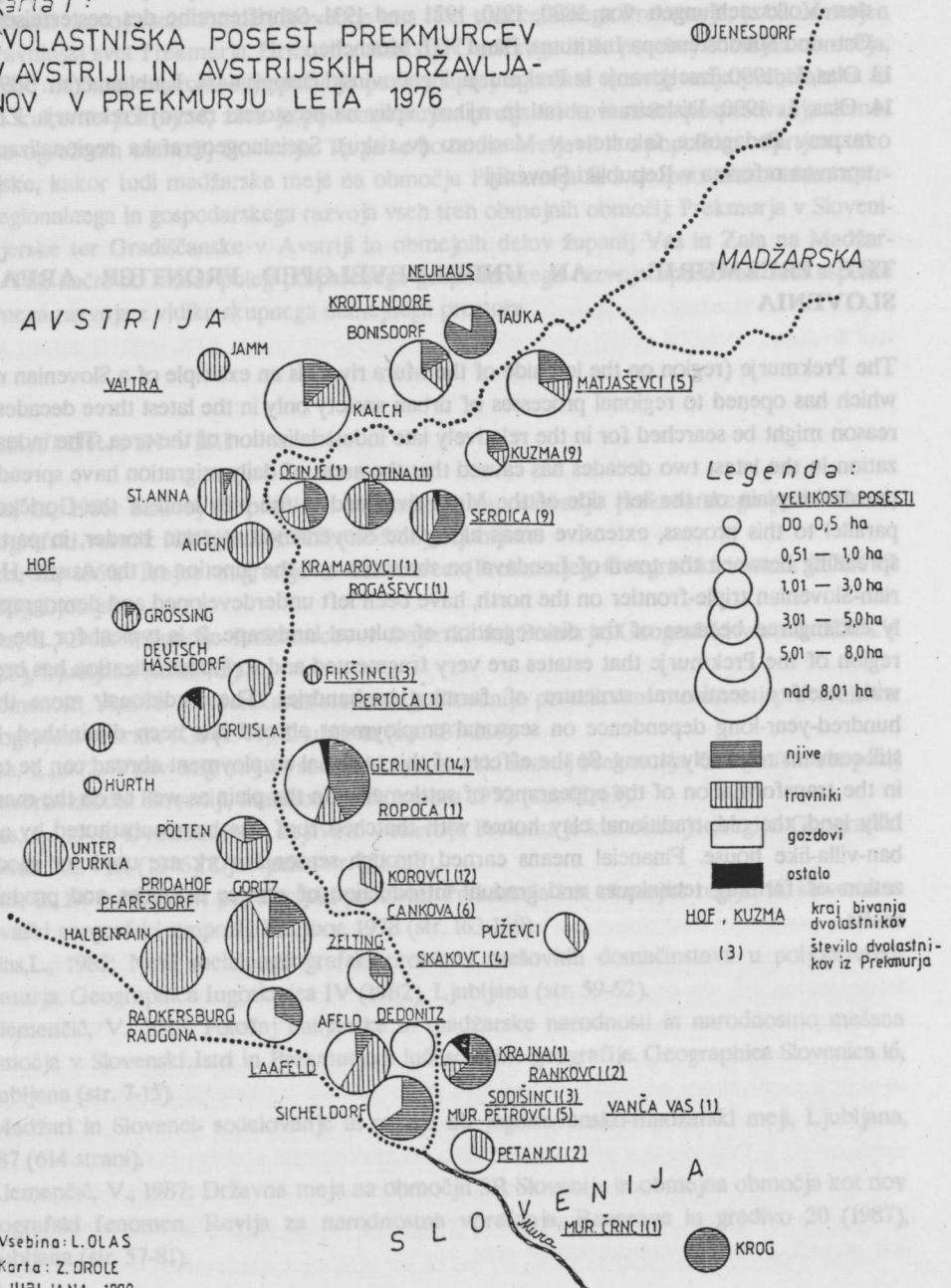
12. Suppan, A., 1988: Slowenen und Deutsche in Krein, der Untersteiermark und Slowenien in den Volkszählungen von 1880, 1910, 1921 und 1931. Schriftenreihe des oesterreichischen Ost- und Suedosteuropa Institutes, Band XII, Muenchen.
13. Olas, L., 1990: Izseljevanje iz Prekmurja. Zgodovinski časopis 44/4, Ljubljana (str. 589-594).
14. Olas, L. 1990: Dislocirani obrati in njihov vpliv na prostorski razvoj Prekmurja. Zbornik razprav Pedagoške fakultete v Mariboru (v tisku). Socialnogeografska regionalizacija in upravna reforma v Republiki Sloveniji

THE PREKMURJE - AN UNDERDEVELOPED FRONTIER AREA OF SLOVENIA

The Prekmurje (region on the left side of the Mura river) is an example of a Slovenian region which has opened to regional processes of urban society only in the latest three decades. The reason might be searched for in the relatively late industrialization of the area. The industrialization in the latest two decades has caused that the areas of daily migration have spread over the entire plain on the left side of the Mura river and to the hilly land of the Goričko. But parallel to this process, extensive areas along the Slovenian-Hungarian border, in particular spreading between the town of Lendava on the south and the junction of the Austro-Hungarian-Slovenian triple-frontier on the north, have been left underdeveloped and demographically endangered because of the disintegration of cultural landscape. It is typical for the entire region of the Prekmurje that estates are very fragmented and so industrialization has brought with itself a semi-rural structure of farming husbandries. The traditional, more than a hundred-year-long dependence on seasonal employment abroad has been diminished, but it still remains relatively strong. So the effects of this seasonal employment abroad can be traced in the transformation of the appearance of settlements. In the plain as well as on the marginal hilly land, the old, traditional clay house with thatched roof has been substituted by an urban-villa-like house. Financial means earned through seasonal work are used for modernization of farming techniques and gradual introduction of service activities and production crafts.

Karta 1:

DVOLASTNIŠKA POSEST PREKMURCEV
V AVSTRIJI IN AVSTRIJSKIH DRŽAVLJA-
NOV V PREKMURJU LETA 1976

Vsebina: L. OLAS
Karta: Z. DROLE
LJUBLJANA, 1990

Diagram 1:
PRIMER VASI NA OBMOČJU NOVEJŠE KONCENTRACIJE IN URBANIZACIJE NEMČAVCI

starostna struktura prebivalstva leta 1978

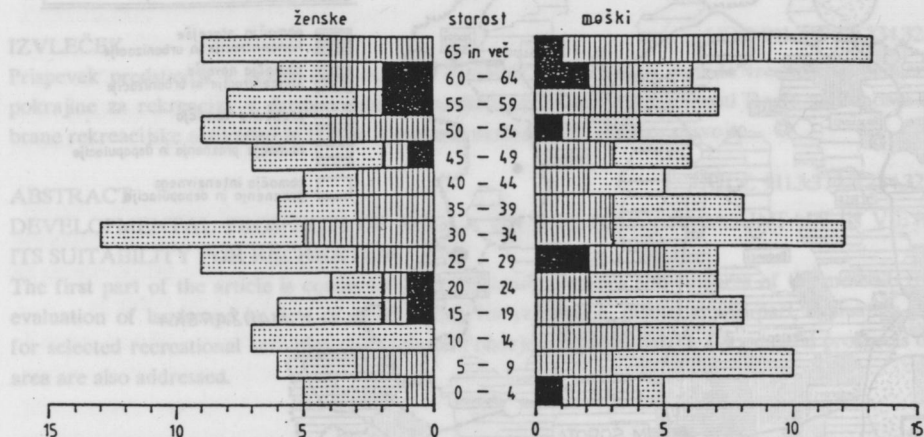
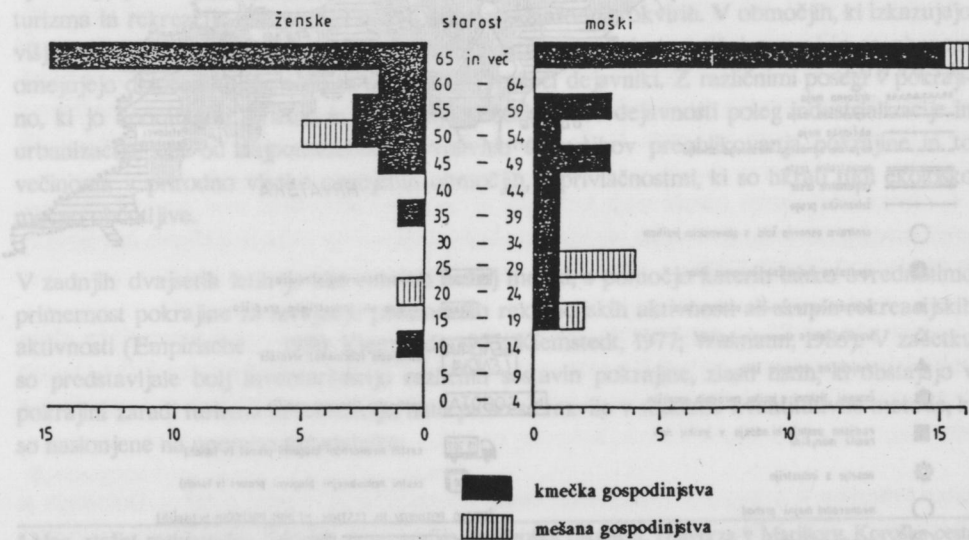

Diagram 2:
PRIMER VASI NA OBMOČJU INTENZIVNEGA PRAZNIENJA IN DEPOPULACIJE PANOVCI

starostna struktura prebivalstva leta 1978

kmečka gospodinjstva
 mešana gospodinjstva

PREKMURJE :
OBMOČJA URBANIZACIJE, TERCIARIZACIJE IN DEPOPULACIJE
(prostorske danosti, obmejnost in narodnostna pomešanost)

